

Саха тылыгар 2019-2020 сыллаабы өрөспүүбүлүкэтээби

олимпиада түмүктүүр түһүмэбин (супер-финал) соруудахтарын толорууга ыйыылар

Саҕалыах иннинэ үлэ тас (титульнай) илиинин толор. Онуоха улууһун, оскуолан, предметин аатын уонна бэйэн араспаанньабын, ааккын, олимпиадаҕа бэлэмнээбит учууталын аатын толору ый.

Саха тылыгар олимпиада соруудаҕа икки чаастан турар. В –сорууда саха тылын кырамаатыкатыгар, тылы, этиини ырытыыга сыһыаннаах, С - тылы сайыннарыыга.

Үлэни толорууга 4 чаас бэриллэр. В ыйытыларыгар хоруйга 1,5 чааһы, С соруудахха 1 чаагы аныргар сүбэлиибит, уоннаабытын үлэ бүтэһиктээх барыйаанын ыраастык устарга биэриэххэ сөп. Үлэ харата (черновик), үрүнгэ (беловик) буоларын үөһэ ый, тус – туһунан илиистэргэ сааһылаан толор. Онон, бастаан сорууда арааһын болҕойон аах.

1.В соруудаҕы туспа илиискэ толороһун. Хас биирдии сорууда икки тылынан эбэтэр этиинэн эппиэти эрэйэр, 2 баалынан сыаналанар. Барытыгар таба эппиэттэтэххинэ 40 баал аабыллар.

Үлэ бу чааһыгар ырытыы араастара хас биирдии салаа аайы В6, В12, В18, В24 нүөмэринэн киллэрилиннэ, ону үгэс буолбут онкулунан толор. Холобура, В24 соруудахха - толору синтаксической ырытыыга - сурук бэлиэтин туруоруу, быһаарыы, этии тиибин, арааһын быһаарыы, этии чилиэннэрин ыйыы, ханнык сана чааһынан бэриллэрин, тыл ситимнэрин арааһын ыйыы иһин тус-туһунан баал аабылларын учуоттаан үлэлээ. Барыта сөп буоллабына 40 баалы ылабын.

2. С соруудаҕы эмиэ туспа илиискэ толор. Бэриллибит тиэкискэ олобуран, айар үлэни (тиэкиһи) оноруу ирдэнэр. Бэриллибит кэрчиги атын биридимиэттэргэ (төрүт култуура, литэрэтиирэ, география, ахсаан, ботаника о.д.а) ылбыт сатабылларгар олобуран уларытан айан суруй, тиэкистэ онор (150-250 тыллаах буолун сөп). Бэргэн этиилэри, эбэтэр олохтон, аахпыттан, истибиттэн-көрбүттэн холобурдары киллэрэн бэйэбиттэн айан суруй.

Тиэкиһи суруйууга жанрга, истиилгэ хааччах суох. Тиэкиһи оноруу ирдэбилин (тиэмэ сүрүн санааҕа сөп түбэһиитэ, атын биридимиэккэ ылбыт өйдөбүллэри сүрүн санаа толору арыллыытыгар табыгастаахтык туттуу, тупсаҕай тутула, тыла - өһө хомоҕойо, таба суруйуу, сурук бэлиэтэ) тутуһуу учуоттанар. Тиэкис 20 баалынан сыаналанар.

Үлэ үгүс марайа суох ыраас буоларыгар кыһан, буочаргын болҕой.

Ситиһини баҕарабыт!

**Саха тылыгар 2019-2020 сыллаабы өрөспүүбүлүкэтээби
олимпиада түмүктүүр түһүмэбин соруудахтара
11 кылаас
1 чааһа**

Халлаанна танара чахчы суох быһыылааба. Баар да буоллабына, муус дуу, буор дуу сүрэхтээх таас дьүлэй, түөһэйбит күтүр олороро буолуо. Күүппүтүм барыта куһаҥан өттүнэн тиэрэ эргийэн тахсыбыта. Күн ортото ааһыта өстөөх сүүрбэччэ мүнүүтэлээх артиллерийскай бэлэмнээһини ыппыта. Биһиги солбуйбут ротабыт саллааттара бэртээхэй окуопалары хаспыт этилэр. Онон ити артиллерия ытыалааһыныттан улахан сүтүктэммэтэхпит. Снарядтар эстэллэрэ арыый намыраабыта. Наблюдательнай пуунна биһиги обороналыыр учааскабытын политрукпунаан биноклунан көрө турбуппут. Ол турар, эмискэ тинилэбим “дьар” гына түспүтэ. Тоҕо итинник буоларын бэркэ билэrim. “Баҕар, алҕас буолаарай?” - диэн киһим диэки хайыспытым. Сашам хараҕа эмиэ уоттана охсубут этэ. Ситэ аҕыйах мүнүүтэ ааспатаҕа - ыраах халлаан түгэбэр сүүһүнэн сүллэр этин эппитин кэриэтэ сүрдээх инсэлээх, сүрдээх уорааннаах тыас үктэнэн турар сирбит түгэбинэн биллэ-биллибэттик ньириһийэн иһиллибитэ. Тыас улам-улам эбиллэн, күүһүрэн, сир көхсө көстө-көстүбэттик дьыгидийтэлээн ылбыта.

- Дьэ саҕаланна... - политругум, биноклун ыһыктан кэбиһээт, үөһэ тыыммыта, ханас ытыһынан санныбын баччыктаабытынан, чочумча сирэйбин утары көрөн турбута уонна, төбөтүн уна диэки кыҥнас гынаат, окуопаттан ойон тахсыбыта. Кини биһикки тыла суох өйдөһөр этибит. Ити аата кини миэхэ: “Дьиксиммиппит чахчы буолла. Күчүмэбэй кэм кэллэ. Мин уна флангаҕа бардым. Кыргызһы кэмигэр онно баар буолуом”, - диэн эппитэ. Саша, окуопаттан тахсан сыылан иһэн, эргиллибитэ, миэхэ илиитин уунан мичик гыммыта. Ити аата кини: “Саарбаҕалаама, барыта этэннэ бүтүө”, - диэбитэ. Доҕорум барахсан үтүөкэн да уолчаан этэ!

Даа, субу түгэннэ, аҕыйах чыпчылҕан устатыгар: “Суох, бу танковай атааканы кыайан тохтотор кыахпыт суох. Кинилэр сотору биһигини үлтү мэлийэн ааһыахтара. Бүттэ...” - диэн иэдээннээх, самнарыылаах санаа сүрэхпин тууйа туппуга. Начааскыга быһа симэн ылбыт харахпар мэкитиэтигэр биһиги хара хоруо, хаан сиһик буолбут окуопаларбыт көстөн кэлбиттэрэ. Ити чахчы. Субу түгэннэ, бэрт быыкайкаан кэмнэ да буоллар, мин итинник турукка киирэн ылбытым. Дьэ итини хайдах саныахха сөбүй? Куттас, хоргус санаа баһыйыта эбитэ буолуо дуо? Ким да өлүөн баҕарбат. Ханнык да бэйэлээх герой киһиэхэ күн сырдыга күндү. Ол эрэри, чахчы этэбин, бэйэ тыынын иһин титирэстиир хоргус санаа мин өйбөр букатын суоҕа. Тус бэйэм өлөрүм - тиллэрим бу түбэлтэбэ соччо суолтата суох этэ. Итиэннэ мин тус бэйэбэр, тус бэйэм хоргус киһи сааттаах дьылҕатыгар тиксибэппэр бигэтик эрэнэrim. Урут итиигэ-буһууга бииргэ сылдыбыт саллааттарбын эмиэ эрэнэrim. Оттон саҕа саллааттары... Мин саарбахтааһыным, дьиксиниим төрдө кинилэр этилэр. Итини мин кинилэри итэбэйбэтим курдук өйдүөххэ сатаммат. Кинилэр советскай Ийэ дойдуларын, төрөөбүт норуоттарын итиитик таптыылыларын букатын саарбаҕалаабат этим. Кинилэр өстөөбү сүрэх-быар туох баар сүлүһүнүнэн абааһы көрөллөрүн мин эмиэ бэркэ билэrim. Ол да буоллар дьиксинэrim....

(Софрон Данилов «От үрэххэ» кэпсээниттэн)

I. Лиэкстикэ

V1. Тиэкискэ туттуллубут *күн ортото, сүллэр этин* диэн тыллар ситимнэрин суолталарын быһаар

V2. Тиэкистэн ылыллыбыт *муус сүрэх, таас дьүлэй, чыпчылҕан устатыгар, хараҕа уоттанна* диэн сомоҕо домохтор быһаарыыларын суруй

V3. Тиэкискэ синиэным туттуллубут түөрт миэстэтин булан уһул

В4. Тизкискэ туттуллубут *түөһэйбит*, *урааннаах* тыллары сөпкө туттан бэйэбиттэн этиитэ онор

В5.Тизкискэ туттуллубут нууччаттан киирбит тыллары сахатыт:*атаака, обороналыыр, наблюдательнай, герой*

В6. Лиэксикэлии ырытыта онор: *Намыраабыта*

II. Саҥа дорҕоонноро

В7. С.А. Новгородов алпаабыта хас сыллаахха оноһуллубутун, ханнык кыраапыкаҕа олоҕурбутун, хас буукубалааҕын, туох сүрүн уратылааҕын быһааран суруй

В8.Бу тылларга саҥа быраабыланан хас буукуба уонна дорҕоон баарын суруй, тоҕо оннугун быһаар: *саныахха, күүппүтүм*

В9.Аһаҕас дорҕоон түспүт, бүтэй дорҕоон ньиргизэрин сүтэрбит тыллар 4 холобурун суруй

В10. Төттөрү дьүөрэлэһии түбэлтэтигэр 4 холобурда аҕал, дьүөрэлэһии хайдах үөскээбитин көрдөр

В11. Бу этиилэргэ саха тылын дорҕоонун ханнык уратыта көстөрүн быһаар,холобурдаа *Онон ити артиллерия ытыалааһыныттан улахан сүтүктэммэтэхпит. Саһа, окуопаттан тахсан сыылан иһэн, эргиллибитэ, миэхэ илиитин уунан мичик гыммыта.*

В12.Пэниэтикэлии ырыт: *Күүппүтүм*

III. Морпонуогуһа

В13. Бэлиэтэммит тыллар ураты бэлиэлэригэр олоҕуран ханнык саҥа чааһа буолалларын быһаар, туох суолтаҕа туттуллубуттары, этии ханнык чилиэнэ буолалларын ый:*Күүппүтүм барыта куһаҕан өттүнэн тиэрэ эргийэн тахсыбыта. Кинилэр ити тапталларын, ити өһүөннэрин өстөөх ыстаал халҕаһаларын амырыын суоһа-суодала самнары баттыа диэн дыксинэрим.*

В14.Этиигэ даҕааһыннары булан уһул: *Начааскыга быһа симэн ылбыт харахлар мэктиэтигэр биһиги хара хоруо, хаан сиһик буолбут окуопаларбыт көстөн кэлбиттэрэ.*

В15. Этиилэргэ синиэньим даҕааһыны эбэн биэр:
Биһиги солбуйбут ротабыт саллааттара бэртээхэй окуопалары хаспыт этилэр. Күчүмэбэй кэм кэллэ.

В16. Бэлиэтэммит солбуйар ааттардаах этиилэри литературнай нуормаҕа сөп түбэһэрдик тупсаран онор.
Ааттар бэйэтин иннигэр туруорунар сыалын ситиспит.Хас биирдии киһи сөптөөх көмөнү ылыаҕа. Кини бэйэтин дойдутугар эргиллибитэ.Бэйэ-бэйэни хардарыта өйөһүү куруук наада.

В17.*Курдук, дылы, саҕа, кэриэтэ* диэн дьөһүөлэри туттан олонхо олукарарын үтүктэн тэннээһиннээх 4 этиитэ онор.

В18.Саҥа чааһынан ырыт
А. Састаабынан *титирэстиир*

Б.Сага чааһынан халлаанга

IV. Сиинтэксис

В19. Этиигэ ханнык сурук бэлиэтэ тоҕо турбутун быһаар
Субу түгэнгэ, бэрт быыкайкаан кэмгэ да буоллар, мин итинник турукка киирэн ылбытым.

“Баҕар, алҕас буолаарай?” - диэн киним диэки хайыспытым.

В20. Биир састааптаах этии арааһын быһааран суруй

В21. Бэриллит биитэ этиилэрин уларытан биир састааптаах ааттыыр этиитэ уонна быһаарыта суох сирэйдэммит этиитэ онор

В22. Биир уустаах чилиэни түмэр тыллаах 2 этиитэ онор, суругун бэлиэтин сөпкө туруор

В23. Тиэкискэ сүрүн истиили сыһырдыы түгэнэ көстөр миэстэлэрин бул, туохтан итиннигин быһаар, көннөрөргө холон

Субу түгэнгэ, бэрт быыкайкаан кэмгэ да буоллар, мин итинник турукка киирэн ылбытым. Дьэ итини хайдах саныахха сөбүү? Куттас, хоргус санаа баһыйыта эбитэ буолуо дуо? Ким да өлүөн баҕарбат. Ханнык да бэйэлээх герой киһиэхэ күн сырдыга күндү. Ол эрэри, чахчы этэбин, бэйэ тыһынын иһин титирэстиир хоргус санаа мин өйбөр букатын суоҕа. Тус бэйэм өлөрүм - тиллэрим бу түбэлтэҕэ соччо суолтата суох этэ. Итинэнэ мин тус бэйэбэр, тус бэйэм хоргус киһи сааттаах дьылбатыгар тиксибэппэр бигэтик эрэнэрим.

В24. Сиинтэксисти ырыт

Тыас улам-улам эбиллэн, күүһүрэн, сир көхсө көстө-көстүбэттик дьигиһийтэлээн ылбыта.

II чааһа

С. Бэриллит быһа тардыттан талан туһан, бэйэн тиэкискин онор (150-250 тыллаах буолуон сөп). Быһа тардыы история биридимиэтин кытта сибээстээҕэ тута көстөр. Салгыы атын биридимиэттэри (төрүт култуура, литэрэтиирэ, география, ботаника, ахсаан о.д.а) кытта алтыһар кыра да кэрчиктэри киллэрэн, уларытан айан суруй. Олохтон, аахпыттан, истибиттэн-көрбүттэн эбэн, өйгөр онорон көр (хаһан, ханна, хайдах миэстэҕэ, хайдах оттоох-мастаах дойдуга ойууланар кэрчик буолбута буолуой?). Бэргэн этиилэри, өс хоһооннорун, хоһоону, ырыаны-тойугу туһан.

Тиэкиһи суруйууга жанрга, истиилгэ хааччах суох.